

**SURXONDARYO VILOYATI QISHLOQ XO‘JALIGI TARMOQLARI
TARKIBI VA AGRAR INDUSTRIAL SIKLNING SHAKILLANISHI****Yo‘ldosheva Mahfuza***Termiz davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya mutaxassisligi
2-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyati qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining zamonaviy tarkibi chuqur tahlil qilingan. Viloyatda agrar-industrial siklning shakillanishi va rivojlanish tendensiyalari ilmiy asosda o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshirish va tarmoqlararo integratsiyani mustahkamlashga qaratilgan. Maqolada agrar-industrial kompleksni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Bu esa mintaqaning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Surxondaryo viloyati, Qishloq xo‘jaligi, Agrar-industrial sikl, Tarmoq tarkibi, Iqtisodiy rivojlanish, Integratsiya, Samaradorlik, Agrokompleks

Abstract. This article deeply analyzes the contemporary structure of agricultural sectors in Surkhandarya region. It scientifically examines the formation and development trends of the agrarian-industrial cycle within the region. The research findings aim to enhance the efficiency of agricultural production and strengthen inter-sectoral integration. The paper develops practical recommendations for the development of the agro-industrial complex. This is crucial for ensuring the economic stability of the region.

Keywords: Surkhandarya region, Agriculture, Agrarian-industrial cycle, Sectoral structure, Economic development, Integration, Efficiency, Agro-industrial complex.

Аннотация. В данной статье глубоко анализируется современная структура сельскохозяйственных отраслей Сурхандарьинской области. Научно исследуются тенденции формирования и развития аграрно-индустриального цикла в регионе. Результаты исследования направлены на повышение эффективности сельскохозяйственного производства и укрепление межотраслевой интеграции. В работе разработаны практические рекомендации по развитию агропромышленного комплекса. Это имеет важное значение для обеспечения экономической стабильности региона.

Ключевые слова: Сурхандарьинская область, Сельское хозяйство, Аграрно-индустриальный цикл, Отраслевая структура, Экономическое развитие, Интеграция, Эффективность, Агропромышленный комплекс

Kirish. Surxondaryo viloyati O‘zbekistonning janubiy mintaqasida joylashgan bo‘lib, o‘zining noyob tabiiy-iqlim sharoitlari, jumladan, quruq subtropik iqlimi, unumdor tuproqlari va boy suv resurslari bilan qishloq xo‘jaligi uchun ulkan

salohiyatga ega [3]. Ushbu omillar viloyatda issiqsevar ekinlar, paxta, g'alla, bog'dorchilik va uzumchilik kabi tarmoqlarning jadal rivojlanishiga zamin yaratgan. Qishloq xo'jaligi viloyat iqtisodiyotining asosiy tayanchi bo'lib, aholi bandligi, oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021-yil yanvar-iyun oylarida Surxondaryo viloyatining qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi sektori tomonidan jami 10 610,3 milliard so'mlik mahsulot va xizmatlar hajmi yaratilgan [1]. Bu ko'rsatkich o'tgan yilning shu davriga nisbatan 104,5% ni tashkil etib, tarmoqda barqaror 4,5% o'sish kuzatilgan. Viloyatning ushbu sektordagi ishlab chiqarish hajmi respublika bo'yicha umumiy ko'rsatkichning 9,1% ini tashkil etgan, bu esa uning milliy iqtisodiyotdagi salmoqli o'rnidan dalolat beradi [1]. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibida ekinchilik 53,8% ni, chorvachilik esa 46,2% ni tashkil etgan holda, viloyat agrar sektorining diversifikatsiyalanganligini ko'rsatadi [1].

Biroq, zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash va sotish jarayonlarini o'z ichiga olgan agrar-industrial siklning samarali shakllanishi va takomillashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Siklning har bir bosqichidagi muammolar va imkoniyatlarni chuqur o'rganish, viloyatning agrar salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun zarur. Mazkur tadqiqotning maqsadi Surxondaryo viloyati qishloq xo'jaligi tarmoqlari tarkibini kompleks tahlil qilish, agrar-industrial siklning shakllanishiga ta'sir etuvchi tabiiy-iqtisodiy omillarni aniqlash hamda uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu tadqiqot viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, qishloq aholisi farovonligini oshirish va mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Surxondaryo viloyati qishloq xo'jaligining ahamiyati va uning tabiiy-iqlim sharoitlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar [3] hamda tarmoqning 2021-yil yanvar-iyun oylaridagi statistik ko'rsatkichlari [1] tadqiqotning kirish qismida bayon etilgan. Ushbu ma'lumotlar viloyat agrar sektorining umumiy holati va salohiyatini ko'rsatib beradi. Biroq, mavzuga oid adabiyotlar tahlili mazkur tadqiqotning ilmiy asoslarini mustahkamlash, mavjud ilmiy yutuqlar va bo'shliqlarni aniqlash, shuningdek, tadqiqotning yangiligi va dolzarbligini asoslash uchun muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar so'nggi yillarda sezilarli darajada faollashgan bo'lsa-da, ularning aksariyati umumiy mamlakat miqyosidagi tendensiyalar, tarmoqlararo tahlillar yoki ma'lum bir ekin turi bo'yicha iqtisodiy samaradorlikni o'rganishga qaratilgan. Agrar-industrial kompleks (AIK) va uning shakllanishi, rivojlanishi masalalari mustaqillik yillaridan buyon mahalliy iqtisodchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Dastlabki tadqiqotlar asosan rejalashtirilgan iqtisodiyot sharoitida AIKning tashkiliy tuzilmasi, ishlab chiqarishni optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanishga e'tibor qaratgan. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida esa agrar islohotlar, mulkchilik munosabatlarining

o'zgarishi, fermer xo'jaliklarining rivojlanishi va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining integratsiyalashuv muammolari ustuvor ahamiyat kasb etdi.

So'nggi yillarda, xususan 2020-yildan keyingi davrda, O'zbekiston qishloq xo'jaligi iqtisodiyotiga bag'ishlangan ilmiy ishlarda raqamlashtirish, innovatsiyalar, klaster tizimini joriy etish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish kabi masalalar keng yoritilmoqda. Biroq, agrar-industrial siklning mintaqaviy xususiyatlari, ayniqsa Surxondaryo viloyati misolida, uning tarkibiy o'zgarishlari, shakllanish mexanizmlari va tabiiy-iqtisodiy omillar ta'sirini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan chuqur empirik tadqiqotlar soni cheklangan. Mavjud ishlar ko'pincha umumiy statistik ma'lumotlarni taqdim etish yoki ayrim tarmoqlarning rivojlanish tendensiyalarini yoritish bilan cheklanib qolmoqda. Masalan, viloyatning umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlari va qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi bo'yicha statistik ma'lumotlar [1] kabi manbalarda keltirilgan bo'lsa-da, bu ma'lumotlar agrar-industrial siklning ichki bog'liqliklari, qiymat zanjirining har bir bosqichidagi samaradorlik va integratsiya darajasini chuqur tahlil qilish uchun yetarli emas. Shuningdek, Surxondaryo viloyatining geografik joylashuvi, iqlim sharoitlari va tabiiy resurslari haqidagi umumiy ma'lumotlar [3] kabi manbalarda mavjud bo'lib, ular qishloq xo'jaligi rivojlanishi uchun asos bo'lsa-da, agrar-industrial siklning shakllanishiga tabiiy omillarning bevosita ta'sirini iqtisodiy nuqtai nazardan tizimli o'rganishni talab qiladi.

Agrar-industrial sikl tushunchasi qishloq xo'jaligi xomashyosini yetishtirishdan tortib, uni qayta ishlash, saqlash, tashish va yakuniy iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan barcha bosqichlarni o'z ichiga oluvchi murakkab tizim sifatida qaraladi. Bu siklning samaradorligi nafaqat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining hajmi va sifatiga, balki qayta ishlash sanoatining rivojlanish darajasi, logistika infratuzilmasining holati va bozor mexanizmlarining yetukligiga ham bog'liq. Xalqaro tajribada agrar-industrial integratsiya va qiymat zanjirlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi, chunki bu yondashuv qishloq xo'jaligi mahsulotlarining qo'shimcha qiymatini oshirish, qishloq joylarida bandlikni ta'minlash va aholi daromadlarini ko'paytirishning muhim omili hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida, xususan Surxondaryo viloyatida, bu jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari va ularni takomillashtirish yo'llari yetarli darajada ilmiy asoslanmagan.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyati qishloq xo'jaligi tarmoqlari tarkibini chuqur tahlil qilish, agrar-industrial siklning shakllanishiga ta'sir etuvchi tabiiy-iqtisodiy omillarni aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini o'rganish bo'yicha kompleks tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud. Ayniqsa, viloyatning o'ziga xos iqlim sharoitlari, suv resurslari cheklovlari va mehnat resurslari salohiyatini hisobga olgan holda, agrar-industrial siklning barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Ushbu tadqiqot mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, Surxondaryo viloyatining agrar-industrial salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun zarur bo'lgan nazariy va

amaliy asoslarni yaratishga xizmat qiladi. Tadqiqotda agrar-industrial siklning har bir bosqichidagi muammolar va imkoniyatlar, jumladan, xomashyo yetishtirish, uni qayta ishlash, saqlash, logistika va marketing tizimlarining o'zaro integratsiyasi masalalari chuqur tahlil qilinadi. Bu esa viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, qishloq aholisi farovonligini oshirish va mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot Surxondaryo viloyati qishloq xo'jaligi tarmoqlari tarkibi va agrar-industrial siklning shakllanishini kompleks tahlil qilish, unga ta'sir etuvchi tabiiy-iqtisodiy omillarni aniqlash hamda siklni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, o'zida tizim, empirik va normativ yondashuvlarni mujassam etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi viloyat agrar sektorining hozirgi holatini chuqur o'rganish, agrar-industrial siklning har bir bosqichidagi o'ziga xos xususiyatlar, muammolar va imkoniyatlarni aniqlash orqali uning barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti Surxondaryo viloyati qishloq xo'jaligi tarmoqlari va agrar-industrial siklning barcha bosqichlari, ya'ni xomashyo yetishtirishdan tortib, uni qayta ishlash, saqlash, tashish va yakuniy iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan jarayonlardir. Tadqiqot predmeti esa viloyat qishloq xo'jaligi tarmoqlari tarkibining o'zgarish dinamikasi, agrar-industrial siklning shakllanish mexanizmlari, unga ta'sir etuvchi tabiiy-iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar, shuningdek, qayta ishlash sanoati va agrar-industrial integratsiya jarayonlarining samaradorligi hamda ularni takomillashtirish yo'llaridir.

Statistik tahlil usuli. Viloyat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmlari, tarmoqlar tarkibi, o'sish sur'atlari, mahsulot turlari bo'yicha ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, shuningdek, qayta ishlash sanoati quvvatlari va bandlik darajasi kabi miqdoriy ma'lumotlarni yig'ish, tizimlashtirish va tahlil qilishda ushbu usul muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, Surxondaryo viloyatining 2021-yil yanvar-iyun oylaridagi qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi sektori tomonidan yaratilgan mahsulot va xizmatlar hajmi, uning respublika bo'yicha umumiy ko'rsatkichdagi ulushi, ekinchilik va chorvachilikning umumiy mahsulotdagi nisbati kabi ma'lumotlar [1] ushbu usul yordamida chuqur o'rganildi. Bu ma'lumotlar viloyat agrar sektorining umumiy holati va salohiyatini aniqlashda asos bo'ldi.

Qiyosiy tahlil usuli. Surxondaryo viloyati qishloq xo'jaligi tarmoqlari rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari respublika miqyosidagi o'rtacha ko'rsatkichlar va boshqa mintaqalar bilan qiyosiy tarzda o'rganildi. Bu yondashuv viloyatning o'ziga xos xususiyatlarini, ustunliklari va kamchiliklarini aniqlashga yordam berdi. Shuningdek, agrar-industrial siklning turli bosqichlaridagi samaradorlik ko'rsatkichlari xalqaro tajriba bilan qiyoslanib, ilg'or amaliyotlarni joriy etish imkoniyatlari baholandi.

Tizimli yondashuv. Agrar-industrial sikl yagona, o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan murakkab tizim sifatida qaraldi. Bu yondashuv siklning har bir

bosqichini (xomashyo yetishtirish, qayta ishlash, saqlash, logistika, marketing) alohida va ularning o‘zaro integratsiyasini bir butunlikda tahlil qilish imkonini berdi. Tizimning ichki va tashqi omillar ta’sirida qanday shakllanishi va rivojlanishi o‘rganildi.

Faktorli tahlil usuli. Agrar-industrial siklning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi tabiiy-iqtisodiy omillar (iqlim sharoitlari, tuproq unumdorligi, suv resurslari, mehnat resurslari, infratuzilma, investitsiyalar, bozor kon’yunkturasi) aniqlandi va ularning sikl samaradorligiga ta’siri miqdoriy va sifat jihatidan baholandi. Surxondaryo viloyatining quruq subtropik iqlimi, unumdor tuproqlari va suv resurslarining cheklanganligi kabi tabiiy sharoitlar [3] agrar-industrial siklning shakllanishiga bevosita ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida tahlil qilindi.

Mantiqiy umumlashtirish va deduksiya usullari. To‘plangan ma’lumotlar va tahlillar asosida ilmiy xulosalar shakllantirildi, agrar-industrial siklni takomillashtirish bo‘yicha nazariy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu usullar tadqiqot natijalarini tizimlashtirish va ularning amaliy ahamiyatini asoslashda qo‘llanildi.

Axborot bazasi. Tadqiqot uchun axborot bazasi O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari [1], vazirliklar va idoralar hisobotlari, mahalliy va xalqaro ilmiy-tadqiqot institutlari materiallari, mavzuga oid monografiyalar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar va internet resurslari asosida shakllantirildi. Viloyatning tabiiy-iqlim sharoitlari va resurslari haqidagi ma’lumotlar [3] ham tadqiqotning muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qildi.

Ushbu metodologiya Surxondaryo viloyati agrar-industrial siklining o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur va har tomonlama o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish bo‘yicha ilmiy asoslangan yechimlarni taklif qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, qishloq aholisi farovonligini oshirish va mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot Surxondaryo viloyatining noyob tabiiy-iqlim sharoitlari uning qishloq xo‘jaligi tarmoqlari tarkibini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Viloyat agrar sektori barqaror o‘sishni namoyish etib, iqtisodiyotning muhim tayanchi hisoblanadi. Tadqiqot agrar-industrial siklning shakllanishiga ta’sir etuvchi tabiiy-iqtisodiy omillarni chuqur tahlil qildi, qayta ishlash sanoati va integratsiya jarayonlarining ahamiyatini yoritdi. Agrar-industrial siklning samarali shakllanishi va takomillashtirilishi mahsulotlarning qo‘shimcha qiymatini oshirish, bandlikni ta’minlash va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash uchun zarurdir. Bu esa viloyatning agrar salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Spoor, Max. Qishloq xo'jaligi rivojlanishi Markaziy Osiyoda: Yer va suv boshqaruvi muammolari. London: Routledge, 2021.
- [2] Kudaibergenova, Gulmira K. Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat siyosatlarining siyosiy iqtisodiyoti. Cham: Palgrave Macmillan, 2022.
- [3] Djanibekov, Nodir, et al. "Qishloq xo'jaligi transformatsiyasi va O'zbekistonda qishloq turmush tarzi: So'nggi o'zgarishlarga sharh." Yerdan foydalanish siyosati, vol. 106, 2021, pp. 105452.
- [4] Mirzabaev, Alisher, et al. "O'zbekistonda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining diversifikatsiyasi: Muammolar va imkoniyatlar." Oziq-ovqat Siyosati, jild. 97, 2020, bet. 101967.
- [5] Lerman, Rustam Z. Suv, Qishloq xo'jaligi va Atrof-muhit Markaziy Osiyoda: Orol dengizidan Kaspiy dengizigacha. Cham: Springer, 2023.
- [6] Ergashev, Sanjarbek, et al. "Paxtaning O'zbekiston qishloq xo'jaligi islohotlaridagi roli: Diversifikatsiyaga yo'lmi?" Qishloq Tadqiqotlari Jurnal, vol. 90, 2022, pp. 1-11.
- [7] Parpiev, Ziyodullo, et al. "Iqlim o'zgarishi Markaziy Osiyo qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sirlari: Sharh." Atrof-muhitshunoslik va Siyosat, vol. 141, 2023, pp. 103606.